

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОСНОВ МОНЕТАРНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Розглядається соціально-психологічна сутність процесу становлення монетарної культури особистості, а також компоненти монетарної культури старшокласника.

Ключові слова: культура, економічна культура, монетарна культура, економічна діяльність старшокласника, формування монетарної культури, соціалізація.

Постановка проблеми

Вступ. Перетворення, які здійснюються у всіх сферах життєдіяльності сучасної України, характеризуються загостренням ідеологічних, соціально-економічних та культурологічних тенденцій розвитку. Процес переходу до економіки, яка регулюється, триватиме достатньо довгий період часу. В цих умовах стає очевидним, що формування нових відносин власності та змін ціннісних уявлень, які стосуються ролі грошей в повсякденному житті окремих індивідів і соціальних груп, є важливим фактором формування монетарної культури, яка в конкретному суспільстві має локальні тенденції, що визначаються специфікою його культурно-історичного розвитку. Системні реформи українського суспільства на принципах ринкової економіки значно розширили соціально-психологічні функції грошей та стимулювали формування принципово іншої моделі монетарної культури, ядром якої є усвідомлення необхідності відповідального та самостійного вибору моделі монетарної поведінки.

Звісно, більшість проблем, які стоять перед суспільством в перехідний період відображаються і на молоді. Однак незмінність реформаторського курсу, який склався сьогодні в Україні, збільшує ступінь економічної свободи особистості, що означає перспективи для старшокласників – майбутніх робітників різних сфер життєдіяльності суспільства, так як особи молодшого віку мають переваги перед представниками старших поколінь в економічній активності. У зв'язку з цим, сучасна соціально-економічна ситуація наголошує увагу психологів та педагогів на питаннях формування основ монетарної культури старшокласників, які в найближчому майбутньому обійматимуть активні позиції в суспільстві. Від рівня сформованості їхньої монетарної культури та підготовки до самореалізації в умовах ринку, багато в чому буде залежить рішення проблем монетарної стабільності суспільства, успішна соціалізація та повноцінна адаптація.

Аналіз останніх досліджень. Концептуальні основи вивчення формування загальної, економічної та монетарної культури представлені в працях філософів, економістів (О. Арнольдова, П. Буніч, Н. Злобіна, В. Попова, О. Уледова, К. Улибіна, В. Фофанова та ін.). Аналіз їхніх досліджень дає змогу визначити монетарну культуру як частину загальної культури, ознаку цивілізованого суспільства, форму суспільної свідомості.

У дослідженнях В. Ананьєва, О. Дейнеки, А. Журавльова, О. Кітова, А. Купрейченко, О. Леонтєва, О. Міщенко, В. Москаленко, О. Петровського відображається психологічна сторона економічної культури, виявляється механізм цілеспрямованого впливу економічних факторів на свідомість людини, що допомагає аналізувати процес

формування монетарної культури, розглядати останню як результат економічної соціалізації особистості.

Мета статті – внаслідок теоретичного аналізу наукових джерел виявити й обґрунтувати соціально-психологічні особливості монетарної культури старшокласників.

Виклад основного матеріалу

Культура — складне міждисциплінарне, загальнометодологічне поняття, наукова характеристика якого і дотепер не задовольняє усіх фахівців. Під культурою розуміється історично визначений рівень розвитку суспільства і людини, виражений в типах і формах організації життя та діяльності людей, а також в матеріальних і духовних цінностях, які створюються ними.

Проведений нами науковий аналіз категорії «культура» дає можливість зробити висновок: в якому би контексті не розглядався цей феномен, він завжди вказує на процес створення людиною цінностей цивілізації; на процес розвитку, перетворення, поліпшення предметно-матеріальної та духовно-творчої діяльності як дійсності, що оточує, так і самої себе як особистості.

Теоретичний аналіз культури як системи обумовило визначення економічної культури як самостійного структурного компонента загальної культури, якості та властивості якої екстраполюються в економічну сферу. Економічна культура розуміється як сукупність інтелектуальних можливостей, практичного досвіду і соціальних цінностей, які допомагають особистості адаптуватися до наявних соціально-економічних умов з урахуванням моральних установок суспільства.

Зміни в загальноекономічних і соціально-політичних сферах суспільства дали імпульс і загострили інтерес до дослідження монетарної культури в сучасних умовах.

Монетарна культура — це проекція економічної культури на сферу монетарних відносин, оскільки в сфері економіки і пов'язаних з нею монетарних відносин працює вся економічна культура, всі її елементи.

Як правило, складові частини культури виділяються на основі сфер людської діяльності, її конкретних форм. Ми поділяємо погляд цілісної сукупності [4; 5] інтегрованих складових частин культури. Трактовка культури як цілісності, як особливої якісної визначеності життя та діяльності виділяє її специфіку в кожному суспільстві і в кожному історичному періоді. Так, на наш погляд, правомірно судити про монетарну культуру певного суспільства, ґрунтуючись на виділених сталих сполученнях суспільної, економічної та монетарної сфери, дії економічних законів, економічних прав і свобод; концепціях економічного розвитку, ступеня засвоєння масової монетарної поведінки в ситуаціях, які мають економічну значущість. Отже, виокремлюється один з аспектів соціокультурного життя — монетарний — та оцінюється для суспільства в цілому. Цілісність культури, як підкреслюють дослідники, є надійною методологічною основою гармонійного розвитку особистості.

Дослідники [6; 10] визначили передумови, які детермінують необхідність вивчення проблем монетарної культури.

1. Закони суспільного розвитку, зокрема й економічні закони, які проявляються в свідомій діяльності суб'єктів суспільства. Тому правомірно стверджувати, що монетарна культура особистості обумовлена рівнем розвитку виробничих відносин та про-

дуктивних сил суспільства і змінюється в процесі розвитку суспільства. Як наслідок, кожен історичний період існування визначається певним типом культурної парадигми.

2. Етапи розвитку особистості в онтогенезі не збігаються із сучасним суспільно-економічним прогресом. Економічні перетворення в реальності здійснюються швидше, ніж розвиток і становлення особистості в конкретно-історичному періоді. Це суспільство викликає необхідність підготовки випускника школи до майбутньої самореалізації і самовизначенню в професійній сфері й економічній діяльності в соціально-економічних умовах, які змінюються.

У сучасних умовах роль особистості у формуванні та розвитку культури суспільства, різних його груп незмінно зростає. Зміст монетарної культури залежить від рівня пізнавальної діяльності й економічної активності суб'єкта, від ціннісних відносин, які склалися в суспільстві, що підкреслює діалектику і єдність суспільства та монетарної культури. Водночас це означає єдність культури зі специфікою, яка визначається економічною системою та культурними особливостями українського суспільства.

Монетарна культура особистості формується всією діяльністю людини, тобто монетарна культура особистості являє собою осмислення й усвідомлення особистістю культурного досвіду людства у сфері монетарних відносин. У свою чергу, це осмислення створює базу для участі особистості в монетарній діяльності. Саме особистість, яка перетворює своїми осмисленими й усвідомленими рішеннями монетарну сферу суспільства є носієм монетарної культури певної соціальної групи, класу, суспільства.

На наш погляд, у визначення монетарної культури особистості необхідно включити здатність до прийняття рішень (на основі економічного вибору), оскільки без цього доповнення визначення монетарної культури є неповним, а також активну перетворювальну діяльність особистості; здатність пізнавати, відображати, узагальнювати принципово нові процеси та явища економіки, мислити категоріями сучасної економічної науки, розвивати потребу застосовувати її досягнення та недоліки того чи іншого економічного експерименту.

На основі досліджень провідних вчених можна розглядати монетарну культуру особистості як сукупність економічних знань, вмінь, навичок і досвіду. Вона є динамічним процесом, в якому особистість не тільки створює, збагачує і споживає цінності культури, а й творчо перетворює та самореалізується як особистість.

Монетарна культура старшокласника являє собою єдність економічних знань, вмінь і навичок, які старшокласник реалізує в процесі економічної діяльності, проявляючи при цьому економічно значущі якості та враховуючи моральні цінності суспільства. Також монетарна культура особистості старшокласника передбачає економічну підготовку у поєднанні з трудовою, наявність широкого економічного світогляду, економічної грамотності та компетентності, розвиток економічного мислення та свідомості.

Слід зазначити, що економічна діяльність старшокласника — це активні дії, які спрямовані на задоволення матеріальних і духовних потреб і передбачають позитивний економічний ефект.

Наукові ідеї дослідників дають змогу визначити основи формування монетарної культури особистості школяра. Саме термін «основи» показує, що це лише сторони, які є основними, системостворювальними, однак вони не охоплюють увесь зміст монетарної культури особистості в цілому. Введення в характеристику монетарної культури старшокласника поняття «основи» обумовлено тим, що економічне мислення й еконо-

мічна свідомість школярів, які формуються, а також нестійкість ціннісно-моральнісних орієнтацій, мотивів, потреб тощо не дають можливості точно оцінити сформованість монетарної культури в повному розумінні. Мова може йти про націленість психолого-педагогічного процесу на досягнення старшокласниками базового рівня економічного розвитку, необхідного для подальшої соціалізації. Водночас поняття «базовий рівень» або «основи» дають можливість показати інтегрований характер монетарної культури особистості, взаємозв'язок з іншими видами загальної культури особистості.

Дослідники визначили якості особистості, які формують монетарну культуру старшокласника. На їхню думку, майбутнім фахівцям необхідні економічні знання, вміння приймати оптимальні рішення, розвинута інтуїція; розумні та раціональні цінності, потреби та способи їх задоволення; воля, тобто розвиток самоконтролю, самоуправління, самодисципліни для подолання перешкод на шляху до успішного результату. М. Владыка [6] підкреслює важливість розвитку ділових якостей, знань механізмів функціонування та регулювання економіки, підприємливості, певної ризикованості, а також самостійної відповідальності за негативний результат.

Одним з результатів теоретичного дослідження є визначення сутності, змісту та структури монетарної культури особистості, вказівка на зв'язок зі всіма елементами загальної культури: політичної, правової, моральної, екологічної та ін., тому що монетарна культура особистості є характеристикою інших видів культур, вона є їх складовим елементом і водночас включає їх в себе. Монетарно культурну особистість характеризують не тільки економічні, а й низка інших якостей: патріотизм, моральність, відповідальність, свобода вибору, законслухняність та ін. Тому дослідники стверджують, що формування монетарної культури на шкільному рівні сприяє формуванню громадянської самосвідомості, глибокої поваги до загальнолюдських цінностей та орієнтацій, раціональних рішень. Тому можливо констатувати зв'язок монетарної культури з іншими видами загальної культури [9].

Однією з особливостей монетарної культури є те, що вона вбирає в себе не всю сукупність цінностей загальної системи культури, а переважно ті з них, які можна застосувати до сфери монетарної поведінки і які позитивно або негативно впливають на таку поведінку. Друга її особливість полягає в тому, що основним каналом реалізації цінностей та норм культури в сфері грошових розрахунків є специфічна форма поведінки індивіда — монетарна.

Ще одна особливість монетарної культури проявляється в тому, що цінності та норми, які нею затверджуються, торкаються важливих повсякденних потреб та інтересів людей, способів, форм, змісту процесів забезпечення матеріального добробуту — і в силу цього виступають регуляторами їхньої поведінки.

Монетарна культура виконує в суспільстві певні функції. До найзначущих прийнято відносити: адаптаційну, пізнавальну, нормативно-регуляційну, трансляційну, інформаційну, комунікативну, мотиваційну, мобілізуючу.

Вивчаючи монетарну культуру, неможна забути про те, що вона несе в собі особливості національної культури, менталітету, традицій, образу життя, які притаманні тій чи іншій культурі, що накладає свій відбиток і на специфіку формування монетарної культури.

Розглядаючи соціальну роль грошей в контексті монетарної культури, необхідно відмітити, що, вступаючи до монетарних відносин, люди переслідують свої цілі (часто

протилежні), здійснення яких можливо тільки через задоволення потреб, зокрема і соціальних, кожного учасника взаємодії. Отже, монетарна культура тісно пов'язана з категорією потреб. Потреби визначаються як необхідність у чомусь об'єктивно нагальному для підтримання життєдіяльності та розвитку особистості, соціальних груп або суспільства в цілому. Задоволення потреб здійснюється за допомогою благ, які, як правило, поділяються на матеріальні, духовні та соціальні. Наявність потреб обумовлює походження й існування деяких благ, потрібних для їх задоволення. Гроші з'явилися завдяки виникненню об'єктивної потреби в них і прагненню учасників соціально-економічного обміну її задовольнити.

Гроші сприяють соціальному розвитку особистості через поступове усвідомлення нею своїх фундаментальних життєвих потреб, інтересів і домагань. У процесі цього усвідомлення формується монетарна культура індивіда.

Кожен індивід володіє власною монетарною культурою, яка формується протягом первинної та вторинної соціалізації індивіда та похідна від стійких та динамічних факторів.

Групу *стійких* факторів створюють: ставлення до грошей та тип монетарної поведінки, що панує в родині; конфесійна приналежність; субкультурні цінності референтної групи; тип поселення (велике місце, селище та ін.), в яких здійснюється первинна соціалізація індивіда.

До групи *динамічних* факторів можна віднести великі макросоціальні події, наприклад, фінансові кризи (типу Великої депресії), в яких набувається досвід монетарної поведінки та суб'єктивне ставлення до грошей, коли індивід найбільш чутливий до позитивних або негативних патернів монетарної поведінки «значущого» іншого [11].

Інтеріоризація правил і норм монетарної поведінки засвоюється більшістю індивідів традиційно-досвідним шляхом у процесі соціалізації, проте зміни в соціально-економічних відносинах можуть привести до ресоціалізації, і, як наслідок, до трансформаційних змін у монетарній культурі.

Монетарна культура створює основу для певної монетарної поведінки, яка може бути диференційована таким чином [9]: раціональні монетарні моделі, які базуються на суворому обліку балансу доходів та видатків — дають змогу підтримувати стабільність споживчого бюджету; традиційні моделі монетарної поведінки, які розділяються на моментальні та відкладені, структура яких визначається рівнем доходів і як наслідок, грошима, які є в окремого індивіда або групи індивідів; альтруїстична модель монетарної поведінки, яка базується на траті грошових ресурсів з метою надати допомогу особам, які мають потребу в соціальній допомозі та захисті.

Монетарна культура в сучасній Україні складається під впливом 4-х тенденцій: 1) традиційна економічна свідомість, яка пов'язана з релігійністю, сприйняттям грошей як абстрактної цінності; 2) радянський менталітет, який розглядає гроші як засіб експлуатації і нерівності, які потрібно знищити; 3) вплив західного економізму, який ставить грошові відносини в центр соціальних; 4) кризовий характер економіки, нерозуміння механізмів грошового обігу, низький рівень знань законів ринку, і, як наслідок, страх залежності від грошей.

Взаємодія цих тенденцій визначає особливий тип монетарної культури України. Однак ці тенденції варіюються в залежності від монетарної культури тій чи іншій соціальної групи.

Отже, у відповідності з теоретичним аналізом феномену монетарної культури зроблено висновок, що монетарна культура старшокласника є виразом універсальності її зв'язків з навколишнім світом і людьми, здібності до самореалізації. Монетарна культура старшокласника розуміється нами як цілісне особистісне утворення, що характеризується високим рівнем оволодіння економічними знаннями, вміннями та навичками монетарної поведінки.

Формування монетарної культури особистості ми уявляємо як структуровану систему взаємопов'язаних і взаємозалежних компонентів, яка динамічно змінюється й активно розвивається в часі.

Цілісність та системність монетарної культури старшокласника представлена сукупністю афективного, когнітивного, конативного та моральнісного компонентів. Доцільно введення в систему монетарної культури моральнісного компонента пояснюється тим, що цей компонент характеризується потужним впливом на всі інші компоненти й відповідає за гнучкість когнітивної сфери в пізнанні законів монетарних відносин в суспільстві, визначає позитивну чи негативну емоційну оцінку грошей особистістю, суттєвим чином регулює монетарну поведінку [8].

Отже, моральнісний компонент забезпечує цілісність системи монетарної культури, взаємопов'язує її елементи. На основі досліджень А. Купрейченко, А. Журавльова, С. Цветкова, Ж. Жиліна можна стверджувати, що моральнісний компонент забезпечує цілісність системи монетарної культури, взаємопов'язує її елементи.

Висновки

1. Монетарна культура є одним з аспектів соціокультурного життя і несе в собі особливості національної культури, менталітету, традицій, образу життя, які притаманні тій чи іншій культурі, що накладає свій відбиток і на специфіку формування монетарної культури.

2. Однією з особливостей монетарної культури є те, що вона вбирає в себе не всю сукупність цінностей загальної системи культури, а переважно ті з них, які можна застосувати до сфери монетарної поведінки і які позитивно або негативно впливають на таку поведінку.

3. Монетарна культура старшокласника являє собою єдність економічних знань, вмінь і навичок, які старшокласник реалізує в процесі економічної діяльності, проявляючи при цьому економічно значущі якості та враховуючи моральні цінності суспільства.

4. Введення в характеристику монетарної культури старшокласника поняття «основи» обумовлено тим, що економічне мислення й економічна свідомість школярів, які формуються, а також нестійкість ціннісно-моральнісних орієнтацій, мотивів, потреб тощо не дають можливості точно оцінити сформованість монетарної культури в повному розумінні.

5. Цілісність та системність монетарної культури старшокласника представлена сукупністю когнітивного, афективного, конативного та моральнісного компонентів.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольдov А. И. Человек и мир культуры. Введение в культурологию / А. И. Арнольдov. — М. : Изд-во МГИК, 1992. — 240 с.

2. Агеев А. И. Предпринимательство: проблемы собственности и культуры / А. И. Агеев. — М. : Наука, 1991. — 112 с.
3. Антонов М. Ф. Нравственная экономика. Публичные заметки / М. Ф. Антонов. — М. : Молодая гвардия, 1984. — 190 с.
4. Бабосов Е. М. Нравственная культура личности / Е. М. Бабосов. — Минск : Наука техника, 1985. — 184 с.
5. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. — М. : Владос, 1994. — 456 с.
6. Владыка М. В. Формирование основ экономической культуры старшеклассников: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.11 / М. В. Владыка. — Белгород, 1998. — 217 с.
7. Гуревич П. С. Философия культуры / П. С. Гуревич. — 2-е изд. — М. : Аспект Пресс, 1995. — 218 с.
8. Журавлев А. Л. Экономическое самоопределение: теория и эмпирические исследования / А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. — М. : Ин-т психологии РАН, 2007. — 480 с.
9. Литвиненко Д. В. Деньги как регулятор жизнедеятельности современной личности: социокультурный взгляд на проблему / Д. В. Литвиненко // III Всероссийский социологический конгресс. — М., 2008. — С. 142–151.
10. Литвиненко Д. В. Социокультурный анализ методологических подходов к анализу феномена денег / Д. В. Литвиненко // Человек и общество: поиски, проблемы, решения : сб. науч. тр. по материалам 4-й межд. конф. — Новочеркасск : НГМА, 2008. — С. 130–135.
11. Максакова В. И. Экономическая культура личности / В. И. Максакова. — М. : Наука, 1989. — 148 с.

Зубиашвили И. К.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ОСНОВ МОНЕТАРНОЙ КУЛЬТУРЫ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Рассматривается социально-психологическая сущность процесса становления монетарной культуры личности, а также компоненты монетарной культуры старшеклассника.

Ключевые слова: *культура, экономическая культура, монетарная культура, экономическая деятельность, формирование монетарной культуры, социализация.*

Zubiashvily I. K.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF BECOMING OF THE SENIOR PUPIL'S MONETARY CULTURE BASIS

Social and psychological essence of the process of person's monetary culture becoming as well as components of the senior pupil's monetary culture are considered in the article.

Key words: *culture, economic culture, monetary culture, economic activity, monetary culture formation, socialization.*